

*О. Г. Корвін-Піотровський,
Е. В. Обчинников, Д. К. Черновол, В. В. Чабанюк*

КОМПЛЕКС «СІМ'Я ГОНЧАРЯ» НА ТРИПІЛЬСЬКОМУ ПОСЕЛЕННІ-ГІГАНТІ ТАЛЬЯНКИ

Стаття присвячена «планіграфічній» одиниці поселення-гіганта Тальянки «Житлово-виробничий комплекс сім'ї гончаря» з п'яти жител, трьох горен та кількох заглиблених споруд. Комплекс реконструюється як місце проживання великосімейного колективу.

Ключові слова: Кукутень-Трипілля, геомагнітні дослідження, планіграфія, домобудівництво, гончарство, заглиблені об'єкти, соціально-демографічна реконструкція.

Завдяки довготривалим дослідженням у сфері енеоліту Південно-Східної Європи накопичився значний обсяг матеріалів із вивчення питань історичних інтерпретацій культури Кукутень-Трипілля. Серед них виділяються декілька проблем, від вирішення яких залежить загальне уявлення про характер означеного культурного феномену і розуміння найдавнішої історії населення, що залишило пам'ятки культури Кукутень-Трипілля. Однією з найважливіших серед них є проблема дослідження і соціальної інтерпретації унікального феномену «поселень-гігантів» як в цілому, так і окремих їхніх елементів.

Базовим для подібного роду досліджень є «планіграфічний» підхід у кореляції з матеріалами, отриманими в результаті цілеспрямованих археологічних робіт. На сьогоднішній день можна виділити три етапи в поступі означеного підходу.

Перший — 60-ті роки ХХ століття, коли завдяки дешифруванню аерофотознімків виявлено трипільські поселення-гіганти, отримано першу, попередню уяву про їхню структуру (Шишкін 1985), проведено розвідувальні дослідження, що підтвердили вірність отриманих даних.

Другий починається з середини 1970-х років. Проводилися широкомасштабні геомагнітні (мікромагнітні) дослідження поселень (Майданець, Тальянки та ін.) з шагом зйомки в 4 м, на об'єктах — до двох метрів. Отримані дані надали уяву про систему розташування великих об'єктів — «площадок» — у межах поселення. Трипільська експедиція Інституту археології, яка працює з 1981 року, впродовж наступних трьох десятиліть своїми польовими дослідженнями повністю підтвердила вірність отриманих даних. Основними об'єктами досліджень стали рештки наземних жител, завдяки чому було вирішено ряд проблем домобудівництва, інтер'єру та матеріальної культури загалом (див. напр.: Круц 2008).

Третій, сучасний етап розпочався з 2011 року, коли спільними зусиллями Римсько-Германської Комісії Німецького Археологічного Інституту та Трипільської експедиції Інституту археології НАН України виконувався науковий проект по складанню мапи геомагнітних аномалій трипільських поселень-гігантів з використанням сучасного обладнання з шагом 0,20×0,25 м. Обстеження, проведені в Тальянках у 2011 і 2012 рр., охопили в цілому 220 га, що склало більше 60% площі поселення. Новою геомагнітною зйомкою були визначені аномалії від тисячі трис-та п'ятдесяти шести наземних будинків, що підтвердило результати зйомок 1970 — 80-х років. Вперше на поселенні були виявлені аномалії, що відображають обпалені об'єкти малих розмірів (горна, окремі вимостки) та об'єкти, які не були піддані обпалу — ями, шляхи пересування в межах поселення, тощо (Круц та ін. 2011; Круц та ін. 2013b; Chapman 2014; Rassmann et al. 2014; Rassmann et al. 2016).

Наявність таких, раніше невідомих нежитлових об'єктів і визначили першочергові завдання Трипільської археологічної експедиції на певний період — археологічна перевірка та атрибуція раніше не досліджуваних об'єктів. Наразі виникла можливість широкомасштабного польового дослідження окремих структурних планіграфічних одиниць поселення-гіганта Тальянки, які включають у себе

об'єкти різного призначення, конструкцій і дозволяють, хоча і в наближенні, підійти до розуміння образу життя окремої соціальної одиниці суспільства¹.

Трипільською експедицією Інституту археології НАНУ в останні роки було завершено багаторічне (2011 – 2014, 2016, 2017) дослідження окремої планіграфічно-структурної одиниці поселення, яка отримала умовну назву «Житлово-виробничий комплекс сім'ї гончаря». «Комплекс» розташований у західній частині північного сектору поселення (рис. 1). Він складається з решток п'яти наземних житлових будинків («площадки») №№ 45, 46 (2011), 47 (2012), 50 (2016), 51 (2017), розташованих в одну лінію впритул один до одного. Будинки комплексу входили в зовнішню кільцеву лінію будівель, що оперізує все поселення. У той самий час, вони відокремлені як окрема структура розривами з іншими групами в забудові цієї єдиної лінії жител. З напільної західної сторони на відстані до 30 м розташовувалися господарсько-виробничі об'єкти «Комплексу»: горна «А», «В» (2013) та «D» (2014), складний об'єкт «котлован» (2014 – 2017) і дві невеликі ями (2012) (рис. 2). Деякі з об'єктів вже були опубліковані – площадка № 45 (Круц та ін. 2011), площадка № 46 (Круц та ін. 2011), площадка № 47 (Круц та ін. 2013), горна «А», «В», «D» (Kruts, Korvin-Piotrovskiy, Rassmann 2014; Korvin-Piotrovskiy et al. 2016), попередні роботи на об'єкті «котлован» (Круц та ін. 2013; Корвін-Піотровський та ін. 2018).

Житлові будівлі

Площадка № 45 мала розміри 13×4,5 м, вхід у будівлю знаходився зі східної короткої сторони (Рис. 3: 1). У вхідному приміщенні (сінях), площею 4×4,5 м у північно-західній частині виявлено «корито». Житлове приміщення площею 9×4,5 м відділено внутрішньою стіною. Виявлено залишки порогу і великий фрагмент (0,5×0,25 м) одвірка, орнаментованого широкими заглибленими лініями у вигляді зигзагу, який утворює трикутники з вдавленою точкою посередині (рис. 4). Під представлена залишками череня розмірами 2×2,6 м, мала припічок. Навпроти печі розташовувалося «робоче місце». Подіум не зберігся, але у місці його ймовірного розташування концентрувалися розвали керамічних виробів. Вівтар розмірами 1 – 1,2 м. Під «платформою» зафіксовані вимостки: перша розмірами 1,0×0,8 м під вхідною частиною житла, погано випалена, її краї не збереглися; друга розмірами 0,3×0,2 м, знаходилася під основною частиною будинку в місці розташування вівтаря, вона збережена вкрай погано, первинні розміри не встановлюються.

Площадка № 46 розташовувалась за 1,7 – 2,0 м на південь від будівлі №45 (Рис. 3: 1), вона мала розміри 10,6×5 м. Вхід до житла знаходився зі східної сторони. Вхідне приміщення площею 2,5×5 м, у східній його частині знайдено три зернотерки. У житловому приміщенні площею 8,1×5 м, виявлено піч квадратної форми, розмірами 2,2×2,2 м, що представлена залишками череня, та припічок. Навпроти печі виявлено робоче місце – «корито» з трьома зернотерками. Вздовж південної довгої сторони будівлі розташовувався подіум шириною 0,5 м. Біля західної торцевої стіни знаходився вівтар діаметром 1,2 м. Під платформою на ґрунті у центральній частині житлового приміщення відкрито округлу вимостку завтовшки 0,03 м, діаметром 1,5 м, первинна форма невідома – відсутнє оформлення країв.

Площадка № 47 мала розміри 16,8×4,5 м (Рис. 3: 2). Вхід до житла знаходився зі східної сторони. Складалася будівля з трьох приміщень. Вхідне приміщення площею 3,8×4,5 м містило значну кількість керамічних виробів. Воно було відділено від наступного робочого приміщення площею 4×4,5 м перегородкою зі слідами облицювання, пофарбованого в червоний колір. Праворуч перед входом до житлового приміщення розташовувалося глибоке «корито» прямокутної форми (довжина до 1 м) і зернотерка. Вхід до житлового приміщення фіксувався за рештками порогу. Піч представлена скупченням фрагментів череня площею 2×3 м включно з припічком. Навпроти виявлено «робоче місце» у вигляді підвищення. Вздовж південної довгої сторони будівлі розташовувався подіум шириною 0,5 м. Біля західної торцевої стіни знаходився вівтар, від якого залишилась незначна кількість

¹ Роботи Трипільської експедиції Інституту археології НАН України проводяться завдяки гранту, наданому фондом «SEARCH FOUNDATION» (США).

фрагментів глини без рослинних домішок із загладженими верхньою і нижньою площинами. На ґрунті під платформою робочого приміщення відкрито вимостку завтовшки 0,03 м, розмірами 1,0×0,6 м, первинна форма не відома.

Відзначимо, що перед житлом розташовувалась аномальна кількість розвалів великих посудин. Кількість і унікальність знахідок житла № 47 значно перевищує рівень знахідок у сусідніх будівлях.

Площадка № 50 розташовувалася приблизно за 1,5 м на північ від будівлі № 47, мала розміри 12×4 м (Рис. 3: 3). Вхід до житла знаходився зі східної сторони. Вхідне приміщення розмірами 3,8×4 м, праворуч перед входом у житлове приміщення знайдено зернотерку. Житлове приміщення розмірами 8,2×4 м, вхід до нього зафіксовано за рештками порогу та шлакованими фрагментами одвірка з орнаментом, подібним до одвірка будівлі № 45. На місці печі знаходилася лакуна квадратної форми розмірами 2×2 м. Незначні залишки череня печі були виявлені у східній частині лакуни. Припічок відсутній. Вздовж південної довгої сторони будівлі розташовувався подіум шириною 0,5 м, на якому зафіксовано залишки орнаментованого піфоса. Біля західної торцевої стіни знаходився вівтар розмірами 1×1,2 м. На поверхні деяких фрагментів жертovníка зафіксовано орнамент із прокреслених ліній, згрупованих у стрічки. Під платформою центральної частини житлового приміщення на ґрунті відкрито тришарову вимостку. Вимостка завтовшки до 0,05 м, розміром 1,5×1,2 м, первинна форма не відома. За межами будинку на відстані 0,5 м із західної (напільної) сторони відкрито вимостку розмірами 0,7×0,5 м.

Відмітимо, що під «платформою» житла № 50 була виявлена спеціальна, можливо ритуальна закладка із частини великої посудини, в якій стояло три кубки (рис. 5).

Площадка № 51 розташовувалася приблизно за 1,8 м на північ від будівлі № 50, мала розміри 12,4×4 м (Рис. 3: 4). Вхід до житла знаходився зі східної сторони. У вхідному приміщенні розмірами 4×4 м, праворуч перед входом у житлове приміщення було виявлено зернотерку. Житлове приміщення розмірами 8,4×4 м, вхід зафіксовано за рештками порогу та фрагментами одвірка з орнаментом, як і в житлах №№ 45, 50. Піч розташована праворуч від входу, збереглися фрагменти череня розмірами 2,8×2,2 м та припічка. Вздовж південної довгої сторони будівлі розташовувався подіум шириною 0,5 м. Біля західної торцевої стіни знаходився вівтар. Він мав відмінну збереженість, був зроблений із двох шарів глини. Вівтар круглий, діаметром 1,6 м, вмонтований у спеціальне заглиблення платформи. На поверхні вівтаря виявлено сліди орнаменту із прокреслених ліній, згрупованих у стрічки. Під платформою конструктивних елементів не виявлено. Зі східної сторони житла на відстані 1 м перед входом, знаходилася вимостка розмірами 0,8×0,7 м.

У житлах та навколо них було знайдено велику кількість уламків керамічних посудин, кам'яні зернотерки, а також знаряддя з кременю та кістки, поодинокі фрагменти пластики — антропоморфні та зооморфні фігурки, моделі жител (рис. 9: 1), санчат.

Таким чином, на підґрунті ретельного аналізу будівельних решток нами зроблені припущення стосовно процесу будівництва та функціонального призначення окремих приміщень та будівель у цілому. Наземні будівлі представлені так званими «площадками» — скупченнями шарів випаленої обмазки, на яких зберігаються сліди дерев'яного каркасу споруд і в загальних рисах відбивають реальні розміри та обриси будинків трипільського часу. Площадка складається із глинобитної платформи, залишків стін, елементів інтер'єру, які розташовані поверх платформи та під нею.

По вертикалі споруди мають два яруси — нижній і верхній, що зафіксовано заляганням артефактів і окремих конструкцій над або під платформою. В контексті двох існуючих концепцій щодо трипільського житлобудування існували двоповерхові або одноповерхові будівлі. У концепції двоповерхового домобудівництва нижній ярус розглядається як господарське приміщення, а верхній — як житлова частина (Маркевич 1964, 1981; Зіньковський 1973; Зіньковський 1975). Прибічниками концепції одноповерховості будівель нижній ярус розглядається як наяв-

ний артефактний шар поселення, який існував до будівництва споруди (Корвін-Піотровський, 2018). Верхній ярус – це, відповідно, рештки будівлі.

Висоту нижнього ярусу встановити досить складно, проте, можна абсолютно точно говорити про наявність на цьому рівні решток однієї-двох глиняних вимосток, іноді – заглиблення і, в окремих випадках, скупчень різних посудин. Під площадкою в торці будівлі в окремих випадках посудини могли вкопуватися на початку будівництва, вірогідно, як будівельні пожертви.

Найбільший обсяг залишків зруйнованого будинку представлений фрагментами перекриття-«платформи», яке відділяло нижній ярус споруди від верхнього і було одночасно підлогою і основою різноманітних елементів інтер'єру житлового приміщення і сіней. У житловому приміщенні праворуч від входу розташовувалася піч, прямокутної або квадратної в плані форми, з припічком – неширокою глинобитною лавою для посуду. Зліва від входу, навпроти печі, знаходилося робоче місце у вигляді глиняного «корита» з зернотеркою або підвищення. «Корито» після руйнування будівлі не завжди зберігалось, однак на його наявність побічно могла вказувати зернотерка. За «коритом» уздовж довгої лівої стіни розташовувався облицьований і пофарбований подіум із встановленими на ньому піфосами й іншим посудом. У торці житлового приміщення, напроти входу по центральній осі знаходився округлий вівтар, який монтувався в спеціальному заглибленні платформи. Вівтарі орнаментувалися тонкими прокресленими лініями, згрупованими у стрічки.

Житлове і вхідне приміщення розділялися внутрішньою стіною-перегородкою, яка фіксувалася за залишками обрамлення входу – порога і одвірка. Обрамлення входу в житлове приміщення декорували. Поріг мав облицювання і фарбування аналогічно подіуму. Одвірок прикрашався широкими заглибленими лініями (зигзагом), що утворювали трикутники з вдавненою точкою посередині.

У вхідному приміщенні іноді знаходилися робочі місця у вигляді «корит» із зернотерками. «Корита» розташовувалися, як правило, праворуч перед входом у житлове приміщення і, ймовірно, примикали однією стороною до внутрішньої стіни-перегородки.

Відзначимо, що за організацією житлово-господарського простору і загальними принципами домобудівництва будівлі на поселеннях томашівської групи стандартизовані. Це підтверджено результатами розкопок у Тальянках, Майданецькому та інших пам'ятках (Круц 1987; Шмаглий, Видейко 2001–2002; Chernovol 2012) та багато інших. Для будівель томашівської групи за елементами інтер'єру та конструкцій було виділено чотири варіанти житлових споруд (Chernovol 2012; Черноvol 2015). Згідно цих досліджень, площадки №№ 45, 46, 50, 51 відносяться до першого варіанту, а будівля № 47 з додатковим приміщенням відноситься до третього варіанту. Означене підкреслює і той факт, що остання споруда відрізнялась від інших загальними розмірами.

Розмір житлового приміщення у всіх споруд практично однаковий, у межах 8–9 м. Однак, корисна площа будівель (тобто площа, де могли постійно перебувати її мешканці та облаштовувалися спальні місця) коливається в зв'язку з різними розмірами у них печей. Відповідно корисна площа будівель становить: № 45 – 16 м², № 46 – 15 м², № 47 – 16 м², № 50 – 12,2 м², № 51 – 14 м². Також простежується стандартизація в розмірах вхідного приміщення, довжина якого становить 4 м, загальна площа 16 м². У будівлі № 47 обидва приміщення – вхідне та робоче становлять по 4 м. Відмінність становить лише будівля № 46, де вхідне приміщення в довжину має 2,5 м, але при ширині 5 м його площа становить 12,5 м², тобто за загальними розмірами практично не відрізняється від інших жител.

Відмінність між будівлями також полягає в наявності вимосток під платформою. У всіх житлах окрім будівлі № 51 було виявлено по одній вимостці, у будівлі № 45 – дві вимостки.

Окрім того, розглянуті будівлі відрізняються різним ступенем збереженості, зокрема, залишків череня печі. Якщо у всіх споруд стан череня задовільний, що дозволяє провести його реконструкцію, то у будівлі № 50 черинь майже повністю

зруйновано. На його місці наявна лакуна, яка має квадратну форму розмірами 2×2 м. Стосовно подібної ситуації існує кілька точок зору. В. О. Круц вважав, що це викликано навмисною руйнацією печі у зв'язку з покиданням оселі її мешканцями (Круц 2003). Можливо також, що піч руйнувалась у покинутому житлі під час атмосферних опадів через отвір для витяжки диму в даху.

Разом з тим, у будівлях також простежується відмінність в наявності виявленого керамічного матеріалу:

№ буд.	Загальна кількість (од.)	Кубки та кубкоподібні (од.)	Антропоморфна пластика (од.)	Зооморфна пластика (од.)	Моделі санчат (од.)
45	567	13	1	1	1
46	623	12	1	1	1
47	1309	35	1		2
50	549	24	2		1
51	736	11	-		1

За наведеними даними, обсяги виявлених артефактів на чотирьох з п'яти жител приблизно однакові (630±100 одиниць). Площадка № 47 за кількістю знахідок значно виділяється — обсяг керамічних виробів з неї перебільшує обсяги з інших будівель вдвічі (1309 одиниць). Треба відзначити, що будівля № 50 наближується до житла № 47 за кількістю соціально значимих посудин та пластики.

Горна

Горно «А» мало розміри 2,1×1,6 м орієнтоване довгою віссю по лінії південь – північ(рис. 6: 1). Устя горна знаходилося з південної сторони.

Стінки горна товщиною 15 см збереглися з трьох сторін на висоту до 20 см. Каркас стінок був зроблений з деревини і, вірогідно, мав форму перевернутого «кошика» від дерев'яної конструкції якого збереглися пустоти діаметром 5–7 см (від вертикальних стояків), які знаходилися на відстані 15–20 см один від одного. Дерев'яний каркас обмащувався глиною як ззовні так і зсередини. Кераміка в конструкції стін, скоріше за все, не використовувалась. Варто зазначити, що подібну конструкцію стін вдалося прослідкувати лише на цьому горні.

Топочна камера мала вигляд трьох каналів від устя до північної стіни, утворених двома перемичками («козлами») на всю довжину горна. Канали мали ширину біля 40 см і висоту 30 см. «Козли» мали ширину в основі біля 30 см і 20–25 см у верхній частині, виконані із глини й обкладені фрагментами кераміки. Південні завершення «козлів» і стін (устя горна) оформлені камінням, що є функціональним з точки зору заправки палива.

Черинь товщиною до 15 см складався із глини і спечених з нею фрагментів кераміки. Він мав вісім отворів-жаропродухів — по три над боковими каналами та два над центральним. Два жаропродухи над східним каналом були перекриті половинками конічних мисок, а середній жаропродух над західним каналом — нижньою половинкою біконічної посудини. Скоріше за все, саме таким чином міг регулюватися температурний режим в опалювальній камері. Крім того, вхід у східний канал був перекритий куском граніту, що дозволяло за необхідності зменшити приплив повітря.

Перед устям горна, з південного боку на 60 см на рівні дна каналів виступав обпалений в процесі роботи горна майданчик з намазаною на ґрунт глини. Товщина шару близько 3 см, ґрунт нижче під майданчиком так само був пропалений.

Горно «В» мало розміри 1,9×1,75 м, було підпрямокутним із заокругленими кінцями, орієнтоване по лінії захід – схід, устя зі східної сторони (рис. 6: 2).

Стіни горна добре збереглися і дозволяють побачити іншу конструкцію. Стіни товщиною близько 15 см складаються із двох шарів глини між якими на ребрі,

щільно одне до одного і навіть находячи одне на одне, як луска, впаковані фрагменти кераміки, які надають міцність і виступають як теплоізоляційний екран.

Основою стін і «козлів» горна виступало каміння, перепаковане глиною і фрагментами кераміки. Дно і стінки каналів топочної камери були вимашені тонким шаром глини з піском. Висота каналів біля 30 см, ширина каналів – північний біля 40 см, інші біля 30 см. «Козли» шириною біля 20 см.

Черень горна зберігся частково. В якості жорсткої конструкції череня між «козлами» та стінами горен були використані гранітні плити. Збереглися по дві плити над боковими каналами та одна над центральним. Жаропродухи збереглися гірше, ніж на попередньому горні. Їх було також вісім – по три над боковими каналами та два над центральним. Були також зафіксовані чотири отвори діаметром близько 5 см, розташовані впритул до стін горна з внутрішньої сторони. Ці отвори виступали в якості додаткових жаропродухів. Два з них перебували у західній стінці печі (відповідно в північно-західному і південно-західному кутах). Третє і четверте – в середній частині північної і південної довгих стінок горна.

Устя горна зі зниженням переходило в обпалений майданчик, утворений шаром намазаної на ґрунт глини, товщиною близько 3 см. Остання плавно опускалася до поглиблення шириною близько 80 см і глибиною близько 20 см.

Горно «D», розміри якого складали 1,9×1,6 м, було підпрямокутним із заокругленими кінцями, орієнтоване по лінії захід-схід, устя зі східної сторони (рис. 6: 3). Горно «D», в цілому, повторювало конструкцію горна «B» – в основі його стін і «козлів» будувалася міцна конструкція з каменю, але в конструкції череня відсутні кам'яні плити. Над каналами простежувалося по три жаропродухи 10–15 см у діаметрі, на деяких отвори були оформлені фрагментами вінець від горщиків. Додаткових малих жаропродухів не виявлено. Не було тут і спеціально обладнаного майданчика перед устям, зафіксовані лише сліди пропеченого ґрунту з аморфним профілем.

Таким чином слід відзначити, що форма горен, їхні розміри та деякі конструктивні деталі мають відмінності, проте базова конструкція однакова – всі досліджені горна двох'ярусні, з вертикальним з'єднанням топочної і опалюваної камер. Нижній рівень представлений топочною камерою, яка складалася з трьох каналів, що були розміщені між стінками горна та підпорками («козлами»). Висота каналів була в межах 30 см, а ширина – від 25 до 40 см. Перший та другий ярус розділений платформою з отворами – черенем з жаропродухами, на якому, власне, виставлявся посуд для випалювання. Складна система жаропродухів, можливість перекривання окремих каналів припускає регулювання температурних режимів. Виходячи із розмірів горен та їх умовної висоти 1,2–1,5 м, можна припустити, що об'єм опалювальної камери сягав 2,5–3,5 м³. Всі горна були зведені із каміння, глини та значної кількості фрагментів посуду. Каміння закладалося в фундамент стін, «козлів», конструкцію черенів. Кераміка використовувалася в якості будівельного матеріалу при зведенні стін горен, черенів та «козлів», виконуючи функції своєрідного каркасу в конструкції та терморегулятора під час роботи горна. Кількість одиниць кераміки, яка присутня у конструкціях горен, приблизно однакова – від 1600 до 1800 фрагментів. Перед горнами на рівні каналів (або трохи нижче) знаходилися площадки з намащеної на ґрунт глини товщиною близько 3 см, які, очевидно, використовувалися для полегшення закладки палива до топочних каналів. У зв'язку з такою конструкцією топочної камери варто ставити питання про можливість, а може і необхідність додаткової подачі повітря за допомогою примітивного «крила».

Заглиблені об'єкти

Об'єкт «Котлован»

Яма-котлован була виявлена в 2012 році при закладці пошукових траншей на захід від розкопу ХХ. Значний розмір поглиблення, його форма і характер заповнення дозволили обґрунтувати гіпотезу, відповідно до якої об'єкт розглядався як яма, «з якої брався ґрунт для будівництва конкретно цього житла (47) ...», як місце

«толоки» трипільського часу». Приблизні розміри об'єкта були визначені як 12 – 13 × 7 – 8 м (Круц та ін. 2013а, с. 37 – 39). Дослідження продовжилися в 2013 – 2015 рр. у зв'язку з відкриттям тут гончарних горен. Горно «А» примикало до ями-котловану впритул з півночі, горно «D» – з півдня. Горно «В» було віддалене від котловану на 12 – 13 м на північ і додаткових заглиблень не мало. Впродовж декількох польових сезонів йшло розширення шурфу з горном «D» у північному напрямку. В результаті робіт, виконаних у 2016 році, в межах загальної ями-котловану на його південній ділянці було досліджено два поглиблення №№ 1 і 2. У 2017 році розкопки завершилися розкриттям північної частини ями-котловану, в результаті чого в єдиний розкоп № XXIII були об'єднані раніше відкриті шурф «А» і південна ділянка ями з шурфом «D». У північній частині ями було виявлено ще три окремих поглиблення (№№ 3, 4, 5). Додатково була досліджена територія за межами котловану на схід, у напрямку житлових будівель. Загальна площа розкопу № XXIII в результаті склала трохи більше 180 м² (рис. 7).

У межах ями-котловану можна виділити дві робочі зони – північну і південну. Північна зона пов'язана з горном «А», в неї входили три заглиблення – №№ 3, 4, 5. До південної зони належали заглиблення №№ 1 і 2, що прилягали до горна «D». Основні заглиблення розташовувалися попарно і розділялися між собою неширокими перегородами. Заглиблення № 5 виконувало якісь додаткові функції по використанню горна «А».

Заглиблення 1: площа близько 3,4×2,1 м, глибина найбільша від сучасної поверхні – до 2,2 м. Форма підовальна в плані, стінки заглиблення у верхній частині похилі, обсипалися, ймовірно, ще під час існування поселення, ближче до денної частини – досить круті. Дно плоске, має дві частини – більш глибоку східну і менш глибоку західну. Остання утворює широку сходинку, що здіймалася на 0,25 – 0,40 м над найглибшою частиною поглиблення.

Заповнення придонної частини заглиблення 1 сіруватого кольору, з попелястими плямами різних відтінків сірого. Товщина шару склала 0,5 – 0,6 м, насиченість знахідками незначна. Основним матеріалом тут виступає світло-коричневий ґрунт, який перемежується попелястими світло-сірими прошарками без чітких меж. Прошарки мають кут нахилу 10 – 20° зі зниженням від горна «D» у напрямку до найглибшої частини ями. У заповненні виявлено два скупчення грудок білої глини. У цих самих місцях було виявлено і локальне пропінання ґрунту.

Заглиблення № 2: площа близько 3,6×2,4 м, глибина до 2,58 м. Придонна частина в плані мала форму овалу з невеликим виступом у західній стінці. Дно зафіксовано на глибині 2,50 – 2,58 м від сучасної поверхні; воно плоске, трохи увігнуте до центру і, можливо, ущільнене за рахунок нанесення додаткового шару глини і трамбування. Стінки досить круті. Зі східного боку – тобто з боку житлових будинків комплексу – простежено виступи-ступені, де, мабуть, був спуск у котлован. Західна стіна поглиблення також мала широку сходинку, аналогічну сходинці в заглибленні № 1. У північній стіні було виявлено скупчення масивних шматків оплавленої ошлакованної обмазки, що є, мабуть, фрагментами зруйнованого склепіння горна. Воно було ніби спеціально сформоване і вмонтоване в стінку заглиблення. Відзначимо, що подібні випадки вже фіксувалися раніше в заглиблених об'єктах (Круц і др. 2005/136). Південна стіна переходить у материкову перегородку між заглибленнями № 1 і № 2. Форма стінки-перегородки у профілі трапецієподібна; верх перегородки укріплений щільною коричнево-жовтою глиною.

Придонна частина заглиблення заповнена глинистим матеріалом, колір якого коливається від буро-коричневого до сіро-коричневого.

Скупчення відходів перекривало суцільним шаром придонні заповнення заглиблень № 1 і № 2. Воно починалося за 1,5 – 2 м від горна «D» і опускалося в поглиблення котловану. Шар відходів щільний, насичений, товщиною 0,10 – 0,15 м, займав площу близько 4,5×4 м. На лінії розмежування заглиблень № 1 і № 2 скупчення різко поглиблювалося, утворюючи воронку в центральній частині заглиблення № 2. У заглибленні № 2 засипка відходами мала два чітко виражених шари. Найбільш масовими знахідками в скупченні стали фрагменти кераміки, в основному,

стілки посудин, і шматки ошлакованої обмазки, яка походить, вірогідно, від склепіння горна «D».

Заглиблення № 3: в плані форма неправильно округла, розміри близько 3,2×3,5 м, глибина найбільша 2,4 м. Дно плоске, з двома неглибокими пониженнями. Стінки досить круті. Південна сторона заглиблення має два ступінчасті виступи-пандуси, які йдуть під нахилом уздовж південної стіни зі східної на західну сторону. У північній стінці є ділянка, яка була одночасно перегородкою, що відокремлює заглиблення № 3 від сусіднього заглиблення № 4. Перегородка має виїмку зверху. Це часткове руйнування сталося, ймовірно, під час функціонування об'єктів комплексу.

Придонна частина заглиблення заповнена глинистим матеріалом, який нагадує глину пластичну з заглиблення № 2. Ще один ґрунтовий шар мішаний, фіксувався по зміні кольору на попелясто-сірий. Ближче до стінок заглиблення фіксувалися білі конкреції, візуально близькі за складом грудкам білої глини з заглиблення № 1.

Заглиблення № 4 розташовувалося приблизно на 1,3 м на південь від горна «А» і впритул із півночі прилягало до заглиблення № 3. Форма в плані овальна, розміри близько 4×3 м, глибина найбільша 3,2 м, стінки круті, майже прямовисні. У північній стіні поглиблення вирізані чотири сходинки; вони різні за площею, але розташовані приблизно з рівним перепадом по висоті 20–25 см. Сходинки по спіралі опускаються в напрямку схід-захід до майданчика перед спуском у найглибшу частину. Сходинки були додатково укріплені. Більш глибока частина заглиблення № 4 опускалася нижче глибини 2,4 м. Ця частина також округла, глибина її досягала 3,2 м від сучасної поверхні, стінки стрімкі, дно лінзоподібне. З південного боку є підбій на 15–20 см у бік заглиблення № 3.

Придонна частина заповнена однорідним ґрунтом бежевого відтінку, без знахідок і вкраплень каолінітових конкрецій. Вище шар заповнення також досить однорідний, майже без знахідок. Колір світло-коричневий, з бежевим відтінком за рахунок більш світлих, білувато-сірих прошарків, очевидно, білої глини. Кут нахилу цих прошарків становить 20–30° від горна «А» вглиб котловану. Однорідність заповнення порушена ще одним прошарком сіро-попелястого кольору зі шматочками вугілля. Він спрямований круто вниз під кутом не менше 40°.

Скупчення відходів перекривало придонні заповнення заглиблень № 3 і 4. Пляма скупчення площею 4×4 м похило опускалося від горна «А» вглиб котловану. Найбільша насиченість знахідками простежена в північній частині скупчення, тобто з боку, найближчого до горна «А». Маємо не менше трьох шарів засипки відходами.

Заглиблення № 5 у плані має правильно округлу форму, профіль лінзоподібний. Діаметр становить близько 1,9 м, глибина від сучасної поверхні 1,88 м, від рівня давнього горизонту глибина 0,6–0,8 м. На дні поглиблення і в придонній частині його заповнення було виявлено скупчення фрагментів шлаку і кераміки, у тому числі великих частин розписних посудин. Вище йшов глинистий прошарок із сіруватими плямами без знахідок. Зверху заглиблення було перекрито скупченням, що складалося з великих шматків шлаку і кераміки. У плані скупчення зливалася з загальним скупченням відходів північної частини котловану, але при цьому виступало окремим язиком.

Спробуємо розкрити призначення заглиблень котловану за даними розкопок. Найбільш наочно етапи використання об'єктів представлені в південній зоні, пов'язаній з горном «D». Заглиблення №№ 1 і 2 спочатку призначалися, напевно, для зберігання привізної сировини — гончарної глини різних сортів². Тут же, ймовірно, її доводили до необхідної для ліплення консистенції. Так, були виявлені залишки білої полімінеральної (з низьким вмістом залізистих мінералів) глини в найближчому до горна заглибленні № 1, а шар алевритової коричнево-сірої озалізненої глини — у більш глибокому заглибленні № 2. Можна припускати, що більш

² Всі визначення були зроблені Н.А. Шевченко, с. н. с. наукового відділу фізико-хімічних досліджень Національного науково-дослідного реставраційного центру України.

рідкісний і, відповідно, більш дорогий матеріал — біла глина — був використаний майже повністю, тоді як великий обсяг озалізненої глини, що частіше зустрічається, просто залишили недоторканим на дні поглиблення.

Наступним етапом, також пов'язаним з гончарним виробництвом, слід вважати засипку заглиблень. Відбувалося це в кілька прийомів вже після вибірки сировини з ям. Заглиблення на цьому етапі перестали виконувати функцію ємностей для зберігання і підготовки глини і використовувалися як допоміжні ями для скидання відходів. У першу чергу засипалося найближче до горна заглиблення №1. Засипка йшла великим об'ємом попелу, на що вказують світло-сірі плями в придонному заповненні. Потрапляло в яму і недопалене, ще не остигле паливо. Про це свідчать пропалені до червоного ділянки і фрагменти вугілля.

Заглиблення №№ 3 і 4 у північній зоні котловану в загальних рисах були аналогічні об'єктам південної зони котловану. Це стосується форм заглиблень, їхнього розташування відносно одне одного, їхніх імовірних етапів використання. Були і відмінності. Форма заглиблень, округла в плані, виявилася складнішою. Призначення ступенів-пандусів з поглиблення № 3 поки не ясно. Сходинок в стінці заглиблення № 4, які вирізані у вигляді гвинтової драбини, були призначені, безумовно, для спуску в найглибшу частину заглиблення. Заглиблення № 4 засипалося в один прийом і до рівня давньої денної поверхні самими трипільцями. Така одномоментна засипка законсервувала об'єкт фактично в його первинному вигляді. Після засипки всі наступні виробничі операції проводилися вже без використання цього заглиблення. Попелясто-вугільний прошарок над придонною ґрунтовою частиною заповнення в заглибленні № 4 з'явилася, як і на південній ділянці котловану, в результаті розпочатої роботи горна.

Поверх придонних заповнень заглиблення котловану були перекриті дуже насиченими скупченнями відходів виробництва, серед яких кількісно переважали ошлаковані фрагменти склепіння горен і кераміка з багаторазовим повторним випалом. Остання входила до конструкції горна і потрапляла в ями, очевидно, після ремонтів — часткового розбирання склепінь. Як показують дані стратиграфії, було як мінімум два періоди активного використання горен (рис. 8).

Крім відходів виробництва в заглибленнях котловану знайдено і побутове сміття (біта кераміка без слідів повторного використання, кістки тварин), що накопичилося, мабуть, за час проживання в будівлях, що знаходяться поруч. Загальна кількість знахідок з котловану становить близько 15 тис. одиниць, не рахуючи ошлакованих фрагментів обмазки. Тут знайдені знаряддя праці, в тому числі пов'язані з гончарством. Це уламки кістяних шпательів і лощила для обробки кераміки, фрагменти керамічного посуду із залишками фарби (палетки). Виявлено також предмети пластики (загалом 42 екз.) — фрагменти моделей жител, санчат, антропоморфна та зооморфна пластика. Особливу увагу привертають антропоморфні статуетки, виконані в дуже примітивній манері. Можна припустити, що це не дуже вдала робота учня. Не виключено, що в ліпленні виробів брали участь і навчалися діти гончаря.

Унікальною знахідкою є модель житла відкритого типу (рис. 9: 2). Вона виявлена в придонній частині заглиблення № 1. Верх моделі розтріскався через недопал(?) і розпався на дрібні шматочки; бічні частини збереглися частково. Масивні нижні опори моделі («ковзани») отримали достатній випал. Ймовірно, виріб було розцінено як бракований, а тому і викинуто з першими відходами.

Питання про облаштування місця для замішування і вибирання глини під час будівництва жител (так звана «толока»), було поставлене вже на самому початку дослідження комплексу. Можна припустити, що спочатку існувала овальна яма, яка функціонувала як місце для виготовлення основного масиву будівельного матеріалу — великих обсягів глини, у тому числі, з рослинними домішками. Вірогідно, в подальшому в межах колишньої «толоки» викопувалися окремі заглиблення, з яких видобували більш високоякісний глиняний матеріал для будівельно-оздоблюваних робіт: тинькування стін, нівелюючих шарів платформи, окремих елементів інтер'єру. Представлені міркування цілком гіпотетичні, оскільки базу-

ються на незначних матеріалах у конструкціях об'єкта, який пройшов цілу низку стадій перетворень. Чітко зафіксовані лише фази, коли «котлован» функціонував, як частина виробничого комплексу. Заглиблення були переплановані та перебудовані на місця зберігання привізних матеріалів та на ємності, де заміщувалася сировина для виробництва кераміки та ремонту самих горен. Досить наглядно представлена і остання фаза, коли закинутий «котлован» був перетворений на смітник.

Інші заглиблені об'єкти.

У пошукових траншеях 2012 року було виявлено ще два поглиблені об'єкти у вигляді ям менших розмірів. Розташовувалися вони ближче до будівлі № 47.

Яма № 1 розташована за 2,8 м від західної межі розкопу № XX. Довжина об'єкта 1,7 м по лінії схід-захід, стінки пологі, глибина 1,30 м від сучасної поверхні і 0,50 м від давнього горизонту. Поглиблення заповнене сірим ґрунтом, що включав золу, окремі нечисленні шматки обмазки і дрібні фрагменти кераміки.

Яма № 2 розташована за 2,0 м від західної межі розкопу № XX. Довжина об'єкта по лінії схід-захід 1,7 м, стінки звужуються до донної частини (трапецієвидна форма в профілі?), глибина 1,6 м від сучасної поверхні і 0,80 м від давнього горизонту. Заповнена яма слабо гумусованим суглинком, що включав окремі шматки обмазки і дрібні фрагменти кераміки.

Крім досліджених розкопками заглиблених об'єктів на геомагнітній мапі поселення в безпосередній близькості до досліджуваного «Комплексу» спостерігаються ще дві незначні аномалії. Вони візуально відповідають заглибленням трипільського часу і пов'язані, вірогідно, з видобутком будівельних матеріалів.

Нарис соціально-демографічної реконструкції

Всі розглянуті вище об'єкти (житла, горна, заглиблення) є невід'ємними складовими цілісного планіграфічного комплексу, який відображає життєдіяльність окремої соціальної одиниці суспільства. Тобто, перед нами постає завдання дати соціальну характеристику групи, що проживала в «Комплексі», визначити її демографічні показники та можливу соціальну ієрархію. Слід зауважити, що час існування групи на одному місці мав відповідати щонайменше двом або трьом поколінням. Це, практично, відповідає імовірному часу існування поселення, що надає можливість розглянути питання мікрохронології в межах досліджуваного комплексу.

Виходячи з того, що для поселення-гіганта Тальянки не знайдено синхронних поселень томашівської групи, можна припускати відповідність цього поселення місцю проживання «під одним дахом» всього племені (Круц, 1989). Планіграфічна структура поселення ілюструє як єдність колективу, так і різного плану внутрішню його структуру: клани, субклани, лініджі, великосімейні колективи і місця проживання окремих сімей (Круц та ін. 2013а, с. 94–99, рис. 3–7).

Розглянутий вище «Комплекс» потребує соціальної атрибуції. Загальноприйнятою є точка зору, що трипільські будинки відповідають місцю проживання окремої малої (нуклеарної) сім'ї, розмір якої відповідає чисельності в 5–7 осіб (середньобіологічний показник), а в реальності – 4 людини, як середній статистичний показник (Колесников, 1993, с. 36–37). За такими розрахунками в п'яти досліджуваних житлах мало проживати орієнтовно 20 осіб. Разом з тим означений метод працює більш коректно з великими вибірками. На сьогодні запропоновано інший підхід, декількість мешканців будинку вираховується із корисної площі оселі і на одну людину відводяться умовні 4 м² (Дяченко, Черновол 2009). Відповідно до цього показника можна відобразити наступну демографічну структуру «Комплексу»: в житлі № 45 (корисна площа 16 м²) проживало 4 людини, № 46 (корисна площа 15 м²) – 4, № 47 (корисна площа 16 м²) – 4, № 50 (корисна площа 12 м²) – 3, № 51 (корисна площа 14 м²) – 3–4. В цілому, кількість мешканців «Комплексу» можна розцінювати як 18–19 осіб, що відповідає кількісному складу великої сім'ї.

За великою сім'єю закріплювалися функції соціалізації і інкультурації підростаючого покоління, господарчі функції — більшість робіт, пов'язаних з землеробством і утриманням худоби і т. ін. Від інших подібних великосімейних колективів «сім'ю гончаря» вирізняла спеціалізація на гончарному виробництві. Цей колектив забезпечував продуктами свого виробництва соціальну групу значно більшого розміру.

Розподіл матеріалів, наявність додаткових приміщень в будівлях дозволяє казати про підвищений соціальний статус малих сімей, що проживали в будинках №№ 47, 50. Весь комплект (артефактний і конструктивний) дозволяє припустити, що саме в житлі № 47 проживала сім'я головного кераміста цього великосімейного колективу. Значно цікавішою може виглядати інтерпретація будівлі № 50, де при звичайній кількості матеріалів, що були там знайдені, зафіксована збільшена кількість соціально вагомих артефактів. Під підлогою будинку № 50 була спеціально зроблена культова «закладка» і, що здається надзвичайно важливим, мізерна збереженість решток конструкції печі. Зазначимо, що на поселенні Тальянки на 54 досліджені житла зафіксовано лише сім подібних випадків. Це дозволяє припустити сакральну значимість печей у цих будівлях («серця житла» — Круц 2003), можливий демонтаж і подальше «культове» використання. З огляду на наведене та менший кількісний склад мешканців будинку, можна припустити проживання тут особи/осіб високого соціального статусу.

Крім розглянутої моделі великосімейного колективу, складеного із малих сімей, можуть бути запропоновані й інші варіанти. Можна також поглянути на «Комплекс» як на місце проживання однієї, але полігамної сім'ї. За даними етнографії подібна форма сім'ї є досить поширеною як для скотарських, так і землеробських суспільств рівня пізньої первісності. Натяками на можливість існування полігамної форми сім'ї в трипільській спільноті можуть бути планіграфічні плани могильників (наприклад, Вихватинський), де поховання групуються і налічують одне чоловіче, кілька жіночих і дитячі поховання. Відомі аналогічні так звані «сімейні» некрополі Данку, Данчени, Голеркани (Дергачев 1978; 1980). Певне групування спостерігається і в планіграфії могильників софіївського типу. В цій моделі досліджені житла «Комплексу» можуть відображати таку структуру такої сім'ї. В будинку № 47 проживав господар сім'ї — гончар з однією з дружин і дітьми. Житло № 50 можна пов'язувати з місцем проживання/доживання старших за віком ніж сам гончар членів його родини. В інших трьох будинках могли мекати інші дружини гончаря. Крім того не виключена можливість проживання в якомусь із цих будинків так званих «приживалок» — скалічених родичів, дітей по братерській чи сестринській ліній, що втратили батьків і т. ін. Така форма сім'ї, в цілому, відповідає раніше зазначеним кількісним оцінкам. Якщо прийняти запропоновану модель вірогідною, відкривається можливість ставити питання можливості планіграфічного виділення в структурі поселення угруповань, які будуть відповідати великосімейним общинам, що складаються із кількох полігамних сімей і будуть нараховувати до 60—80 осіб.

На завершення відзначимо, що весь досліджуваний нами комплекс об'єктів є статичним і фіксує завершальну стадію існування сім'ї того чи іншого варіантів, умовно перед «великим переселенням» на інше місце поселення (Майданецьке?).

ЛІТЕРАТУРА

- Дергачев, В. А. 1978. *Вихватинский могильник*. Кишинев: Штиинца.
- Дергачев, В. А. 1980. *Памятники позднего Триполья: Опыт систематизации*. Кишинев: Штиинца.
- Дяченко, О. В., Черновол, Д. К. 2009. Середній склад сім'ї населення західнотрипільської культури. *Археологія*, 3, с. 3—12.
- Зиньковский, К. В. 1973. Новые данные к реконструкции трипольских жилищ. *Советская археология*, 1, с. 137—150.
- Зиньковский, К. В. 1975. До проблеми трипільського житлобудування. *Археологія*, 15, с. 13—22.

Колесников, А. Г. 1993. *Трипольское общество Среднего Поднестровья (опыт социальных реконструкций)*. Киев: Наукова думка.

Корвін-Піотровський, О. 2018. До методу реконструкції поселенських структур. В: *I Всеукраїнський археологічний з'їзд: Програма роботи та анотації доповідей* (Ніжин, 23 – 25 листопада 2018 р.). Київ: ІА НАНУ. с. 88 – 89.

Корвін-Піотровський, О., Овчинников, Е., Черновол, Д., Чабанюк, В. 2018. Комплекс «Сім'я гончара» на трипільському поселенні-гіганті Тальянки. В: *I Всеукраїнський археологічний з'їзд: Програма роботи та анотації доповідей* (Ніжин, 23 – 25 листопада 2018 р.). Київ: ІА НАНУ. с. 87 – 88.

Круц, В. А. 1987. Крупные трипольские поселения: К истории энеолитического населения Буго-Днепровского междуречья. В: Шилов, В. П. (ред.). *Задачи советской археологии в свете решения XXVII съезда КПСС: Тезисы докладов Всесоюзной конференции*. Москва: Наука, с. 133 – 135.

Круц, В. А. 1989. К истории населения трипольской культуры в междуречье Южного Буга и Днепра. В: Березанская, С. С. (ред.). *Первобытная археология: Материалы и исследования*. Киев: Наукова думка, с. 117 – 132.

Круц, В. А. 2003. Трипольские площадки – результат ритуального сожжения домов. В: Корвін-Піотровський, О. Г. (ред.). *Трипільські поселення-гіганти: Матеріали міжнародної конференції*. Київ: Корвін Пресс, с. 74 – 76.

Круц, В. А. 2008. Поселение-гигант Тальянки. В: Корвин-Піотровський, А. Г., Менотти, Ф. (ред.). *Трипольская культура в Украине: поселение-гигант Тальянки*. Киев: (б. и.), с. 49 – 70.

Круц, В. А., Рыжов, С. Н., Корвин-Піотровський, А. Г., Овчинников, Э. В., Черновол, Д. К., Чабанюк, В. В. 2005. *Отчет о работе Трипольской экспедиции в 2005 г. (исследования на поселениях у села Тальянки)*. Науковий архів ІА НАНУ. Ф.е. №2005/136. Київ.

Круц, В. А., Корвин-Піотровський, А. Г., Рассман, К., Петерс, Д. 2011. Тальянки: перезагрузка. Геомагнитная съемка три десятилетия спустя после работ В. П. Дудкина. В: Корвин-Піотровський, А. Г., Менотти, Ф. (ред.). *Трипольское поселение-гигант Тальянки. Исследования 2011 г.* Киев (б. и.), с. 60 – 85.

Круц, В. А., Корвин-Піотровський, А. Г., Чабанюк, В. В., Шатило, Л. А. 2013а. *Трипольское поселение-гигант Тальянки. Исследования 2012 г.* Киев (б. и.).

Круц, В. А., Корвин-Піотровський, А. Г., Мищка, К., Орлау, Р., Виндлер, А., Рассман, К. 2013б. Тальянки-2012. Геомагнитные исследования. В: Корвин-Піотровський, А. Г., Рассман, К. (ред.). *Трипольское поселение-гигант Тальянки. Исследования 2012 г.* Киев (б. и.), с. 85 – 103.

Маркевич, В. И. 1981. *Позднетрипольские племена Северной Молдавии*. Кишинев, Штиинца.

Маркевич, В. И. 1964. Трипольское поселение Варваровка VIII. *Тезисы докладов первого симпозиума по археологии и этнографии Юго-запада СССР*. Кишинев, с. 15 – 16.

Черновол, Д. К. 2015. Варіанти житлових споруд за елементами інтер'єру. В: Відейко, М. Ю та ін. (ред.). *На східній межі Старої Європи*. Матеріали міжнародної наукової конференції. Кіровоград: (б. в.), с. 53.

Шишкін, К. В. 1985. Планування трипільських поселень за даними аерофотозйомки. *Археологія*, вип. 52, с. 72 – 77.

Шмаглий, Н. М., Відейко, М. Ю. 2001 – 2002. Майданецкое – трипольский протогород. *Stratum Plus*, 2, с. 44 – 140.

Chapman, J., Videiko, M., Hale, D., Gaydarska, B., Burdo, N., Rassmann, K., Mischka, C., Müller, J., Korvin-Piotrovskiy, A., Kruts, V. 2014. The Second Phase of the Trypillia Mega-Site Methodological Revolution: A New Research Agenda. *European Journal of Archaeology*, 17 (3), p. 369 – 406.

Chernovol, D. 2012. Houses of the Tomashovskaya local group. In: Menotti, F., Korvin-Piotrovskiy, A. G. (eds.). *The Tripolye culture giant-settlements in Ukraine: formation, development and decline*. Oxford: Oxbow Books, p. 182 – 210.

Korvin-Piotrovskiy, A., Hofmann, R., Rassmann, K., Videiko, M., Brandstätter, L. 2016. Pottery kilns in Trypillian settlements: Tracing the division of labour and the social organization of Copper Age communities. In: Müller, J., Rassmann, K., Videiko, M. (eds.). *Trypillia Mega-Sites and European Prehistory: 4100 – 3400 BCE*. London and New York: Routledge, p. 221 – 252

Kruts, V. A., Korvin-Piotrovskiy, A. G., Rassmann, K. 2014. New discovery of the kilns in Tripolian settlement-giant Talianki. In: Dumitroaia, G., Preoteasa, C., Nicola, C.-D. (eds.). *Cucuteni Culture within the European Neo-Eneolithic Context: International Colloquium Cucuteni – 130*. Piatra-Neamt: Constantin Matasa, p. 117 – 121.

Rassmann, K., Kruts, V., Korvin-Piotrovskiy, A., Mischka, K., Müller, J., Videiko, M. 2014. Three Decades of Large-scale Prospection on Moldavian and Ukrainian Copper Age Settlements.

In: Basgelen N.(ed.). *20Th Annual Meeting of the European Association of Archaeologists. Abstracts*. Istanbul: Archaeology&Art Publications Nur. San. ve Tic. Ltd Sti, p. 406.

Rassmann, K., Korvin-Piotrovskiy, A. G., Videiko, M., Muller, J. 2016. The New Challenge for Site Plans and Geophysics: Revealing the Settlement Structure of Giant Settlements by Means of Geomagnetic Survey. In: Müller, J., Rassmann, K., Videiko, M. (eds.). *Trypillia Mega-Sites and European Prehistory: 4100 – 3400 BCE*. London and New York: Routledge, p. 29 – 54.

REFERENCES

- Dergachev, V. A. 1978. *Vykhvatinskii mogilnik*. Kishinev: Shtiintsa.
- Dergachev, V. A. 1980. *Pamiatniki pozdnego Tripolia: Opyt sistematizatsii*. Kishinev: Shtiintsa.
- Diachenko, O. V., Chernovol, D. K. 2009. Serednii sklad sim'i naselennia zakhidnotrypilskoï kul'tury. *Arkheolohiia*, 3, s. 3 – 12.
- Zinkovskii, K. V. 1973. Novye dannye k rekonstruktsii tripolskikh zhilishch. *Sovetskaia arkheologiiia*, 1, s. 137 – 150.
- Zinkovskyi, K. V. 1975. Do problemy trypil's'koho zhytlobuduvannya. *Arkheolohiia*, 15, s. 13 – 21.
- Kolesnikov, A. G. 1993. *Tripolskoe obshchestvo Srednego Podnestrovia (opyt sotsialnykh rekonstruktsii)*. Kiev: Naukova dumka.
- Korvin-Piotrovskiy, O. 2018. Do metodu rekonstruktsii poselenskykh struktur. V: *I Vseukrainskyi arkheolohichnyi z'izd: Prohrama roboty ta anotatsii dopovidei* (Nizhyn, 23 – 25 lystopada 2018 r.). Kyiv: IA NANU. s. 88 – 89.
- Korvin-Piotrovskiy, O., Ovchynnykov, E., Chernovol, D., Chabaniuk, V. 2018. Kompleks «Sim'ia honchara» natrypilskomu poselenni-hihanti Talianky. V: *I Vseukrainskyi arkheolohichnyi z'izd: Prohrama roboty ta anotatsii dopovidei* (Nizhyn, 23 – 25 lystopada 2018 r.). Kyiv: IA NANU. s. 87 – 88.
- Kruts, V. A. 1987. Krupnye tripolskie poseleniia: K istorii eneoliticheskogo naselennia Bugo-Dneprovskogo mezhdurechia. V: Shilov, V. P. (red.). *Zadachi sovetskoï arkheologii v svete reshenii XXVII sieezda KPSS: Tezisy dokladov Vsesoiuznoi konferentsii*. Moskva: Nauka, s. 133 – 135.
- Kruts, V. A. 1989. K istorii naselennia tripolskoï kultury v mezhdureche Iuzhnogo Buga i Dnepra. V: Berezanskaia, S. S. (red.) *Pervobytnaia arkheologiiia: Materialy i issledovaniia*. Kiev: Naukova dumka, s. 117 – 132.
- Kruts, V. A. 2003. Tripolskie ploschadki – rezultat ritualnogo sozhzheniia domov. V: Korvin-Piotrovskii, O. H. (red.). *Trypilski poselennia-hihanty: Materialy mizhnarodnoi konferentsii*. Kyiv: Korvin Press, s. 74 – 76.
- Kruts, V. A., Ryzhov, S. N., Korvin-Piotrovskiy, A. G., Ovchinnikov, E. V., Chernovol, D. K., Chabanyuk, V. V. 2005. *Otchet o rabote Tripolskoï ekspeditsii v 2005 g. (issledovaniya na poselenii u sela Talianki)*. Naukoviy arkhiv IA NANU. F.e. № 2005/136. Kiev.
- Kruts, V. A. 2008. Poselenie-gigant Talianki. V: Korvin-Piotrovskii, A. G., Menotti, F. (red.). *Tripolskaia kultura v Ukraine: poselenie-gigant Talianki*. Kiev: (b. i.), s. 49 – 70.
- Kruts, V. A., Korvin-Piotrovskii, A. G., Rassman, K., Peters, D. 2011. Talianki: perezagruzka. Geomagnetnaia sieemka tridesiatiletiiia spustia posle rabot V. P. Dudkina. V: Korvin-Piotrovskii, A. G., Menotti, F. (red.). *Tripolskoe poselenie-gigant Talianki. Issledovaniia 2011 g.* Kiev (b. i.), s. 60 – 85.
- Kruts, V. A., Korvin-Piotrovskii, A. G., Chabaniuk, V. V., Shatilo, L. A. 2013a. *Tripolskoe poselenie-gigant Talianki. Issledovaniia 2012 g.* Kiev (b. i.).
- Kruts, V. A., Korvin-Piotrovskii, A. G., Mishchka, K., Orlov, R., Vindler, A., Rassman, K. 2013b. Talianki-2012. Geomagnetnye issledovaniia. V: Korvin-Piotrovskii, A. G., Rassman, K. (red.). *Tripolskoe poselenie-gigant Talianki. Issledovaniia 2012 g.* Kiev (b. i.), s. 85 – 103.
- Markevich, V. I. 1981. *Pozdnetripolskie plemena Severnoi Moldavii*. Kishinev, Shtiintsa.
- Markevich, V. I. 1964. Tripolskoe poselenie Varvarovka VIII. V: *Tezisy dokladov pervogo simpoziuma po arkheologii i etnografii Iugo-zapada SSSR*. Kishinev, s. 15 – 16.
- Chernovol, D. K. 2015. Varianty zhytlovykh sporud za elementamy inter'ieru. V: Videiko, M. Yu. ta in. (red.). *Na skhidnii mezhi Staroi Yeoropy. Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii*. Kirovohrad: (b. v.), s. 53.
- Shyshkin, K. V. 1985. Planuvannya trypilskykh poselen za danymy aerofotoziomky. *Arkheolohiia*, 52, s. 72 – 77.
- Shmaglii, N. M., Videiko, M. Iu. 2001 – 2002. Maidanetskoïe – tripolskii protogorod. *Stratum Plus*, 2, s. 44 – 140.
- Chapman, J., Videiko, M., Hale, D., Gaydarska, B., Burdo, N., Rassmann, K., Mischka, C., Müller, J., Korvin-Piotrovskiy, A., Kruts, V. 2014. The Second Phase of the Trypillia Mega-Site Methodological Revolution: A New Research Agenda. *European Journal of Archaeology*, 17 (3), p. 369 – 406.

Chernovol, D. 2012. Houses of the Tomashovskaya local group. In: Menotti, F., Korvin-Piotrovskiy, A. G. (eds.). *The Tripolye culture giant-settlements in Ukraine: formation, development and decline*. Oxford: Oxbow Books, p. 182–210.

Korvin-Piotrovskiy, A., Hofmann, R., Rassmann, K., Videiko, M., Brandstätter, L. 2016. Pottery kilns in Trypillian settlements: Tracing the division of labour and the social organization of Copper Age communities. In: Müller, J., Rassmann, K., Videiko, M. (eds.). *Trypillia Mega-Sites and European Prehistory: 4100 – 3400 BCE*. London and New York: Routledge, p. 221–252.

Kruts, V. A., Korvin-Piotrovskiy, A. G., Rassmann, K. 2014. New discovery of the kilns in Tripolian settlement-giant Talianki. In: Dumitroaia, G., Preoteasa, C., Nicola, C.-D. (eds.). *Cucuteni Culture within the European Neo-Eneolithic Context: International Colloquium Cucuteni – 130*. Piatra-Neamt: Constantin Matasa, p. 117–121.

Rassmann, K., Kruts, V., Korvin-Piotrovskij, A., Mischka, K., Müller, J., Videiko, M. 2014. Three Decades of Large-scale Prospection on Moldavian and Ukrainian Copper Age Settlements. In: Basgelen N. (ed.). *20Th Annual Meeting of the European Association of Archaeologists*. Abstracts. Istanbul: Archaeology & Art Publications Nur. San. ve Tic. Ltd Sti, p. 406.

Rassmann, K., Korvin-Piotrovskiy, A. G., Videiko, M., Muller, J. 2016. The New Challenge for Site Plans and Geophysics: Revealing the Settlement Structure of Giant Settlements by Means of Geomagnetic Survey. In: Müller, J., Rassmann, K., Videiko, M. (eds.). *Trypillia Mega-Sites and European Prehistory: 4100 – 3400 BCE*. London and New York: Routledge, p. 29–54.

**O. H. Korvin-Piotrovskiy,
E. V. Ovchymykov, D. K. Chernovol, V. V. Chabaniuk**

COMPLEX OF THE «HOUSEHOLD OF THE POTTER'S FAMILY» ON THE TRIPOLIEN SETTLEMENT-GIANT TALIANKI

Recently, a long-term (2011–2014, 2016, 2017) study of a separate «planigraphic» unit on the settlement-giant Talianky, named «Household of the Potter's family» has been completed. It consists of five ground dwellings, three kilns and several pit structures.

Houses consisted of two parts – a smaller entrance and a larger residential. The interior of the living area is standard; the entrance was framed with decor. The central building consisted of three rooms, different in size, much larger and unique of the artifacts.

Kilns and «big pit» were located at a distance of 30 m from the dwellings. The shape of the kilns, their dimensions and some structural details have differences, but the basic elements are the same, namely: a rectangular shape, two chambers with a vertical joint, two supporting goats in the combustion chamber. The first and second tier are separating by a platform (grill) with vent holes. The kilns are made of stones, clay and a large number of the fragments of ceramic.

The «big pit» was located between the kilns «A» and «D», and consisted from five small pits. There are several stages of its use: selection of local clay for construction («toloka»); storage of imported ceramic's clay in separate small pits; repeated ejection of production waste (debris vaulting of the kilns, defective products, ashes).

A large number of pottery fragments, bone and stone tools, anthropomorphic and zoomorphic figurines, fragments of models of houses and sledges were found in and around the objects.

This complex possibly reconstructed as a place of residence for a large family that consist from the 4–5 small families, or as a separate polygamous family. The designated social group specialized in the producing of ceramic wares, serving a much larger social community.

Keywords: Cucuteni-Trypillia, geomagnetic investigation, planigraphy, house-building, ceramic production, pit's objects, socio-demographic reconstruction.

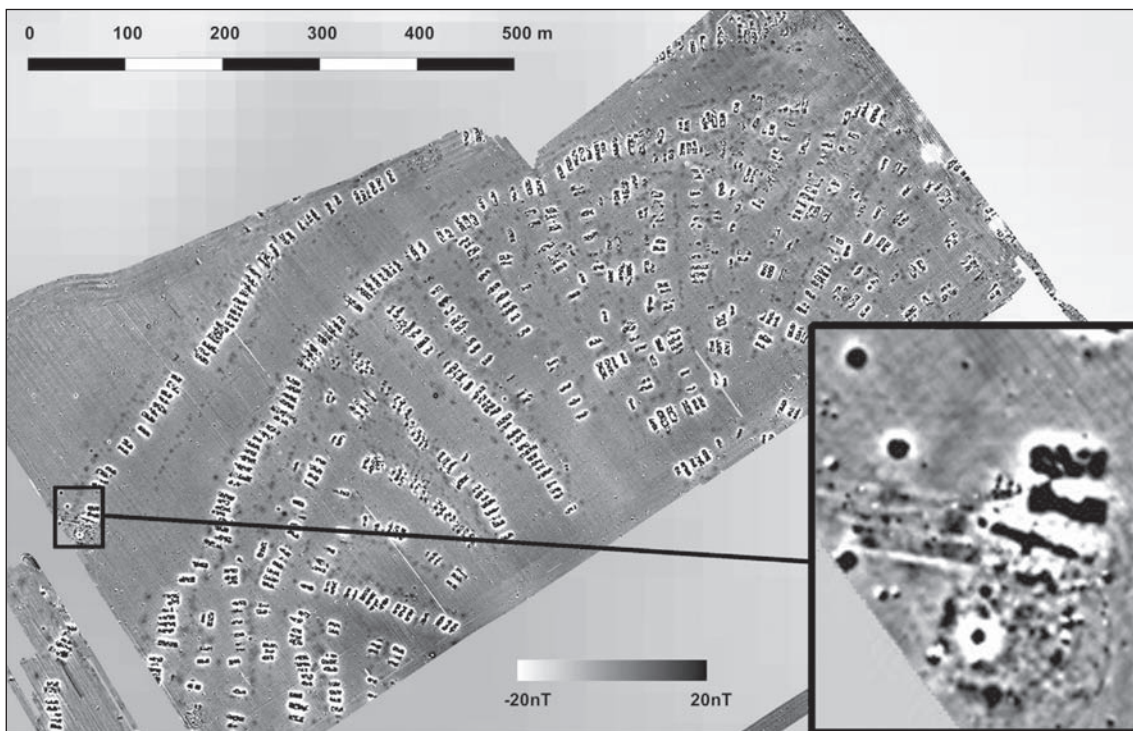

Рис. 1. Тальянки, геомагнітна зйомка 2012 р., північна частина поселення з ділянкою, зайнятою об'єктами комплексу «Сім'я гончаря»

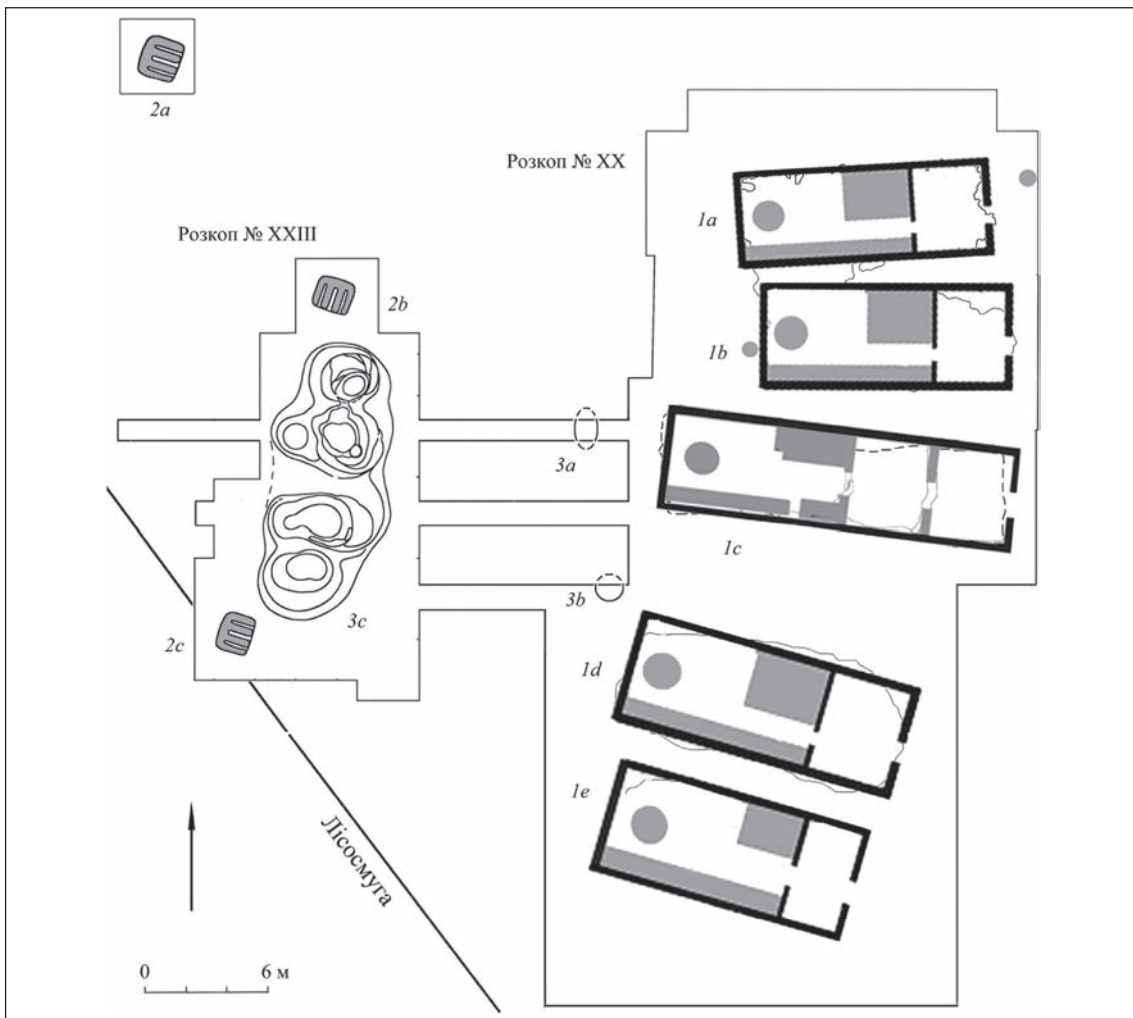

Рис. 2. Тальянки, об'єкти комплексу «Сім'я гончаря», план-схема: 1 – житлові будівлі (а – № 51, б – № 50, с – № 47, д – № 46, е – № 45); 2 – горна (а – «В», б – «А», с – «D»); 3 – заглиблені об'єкти (а, б – ями, с – котлован)

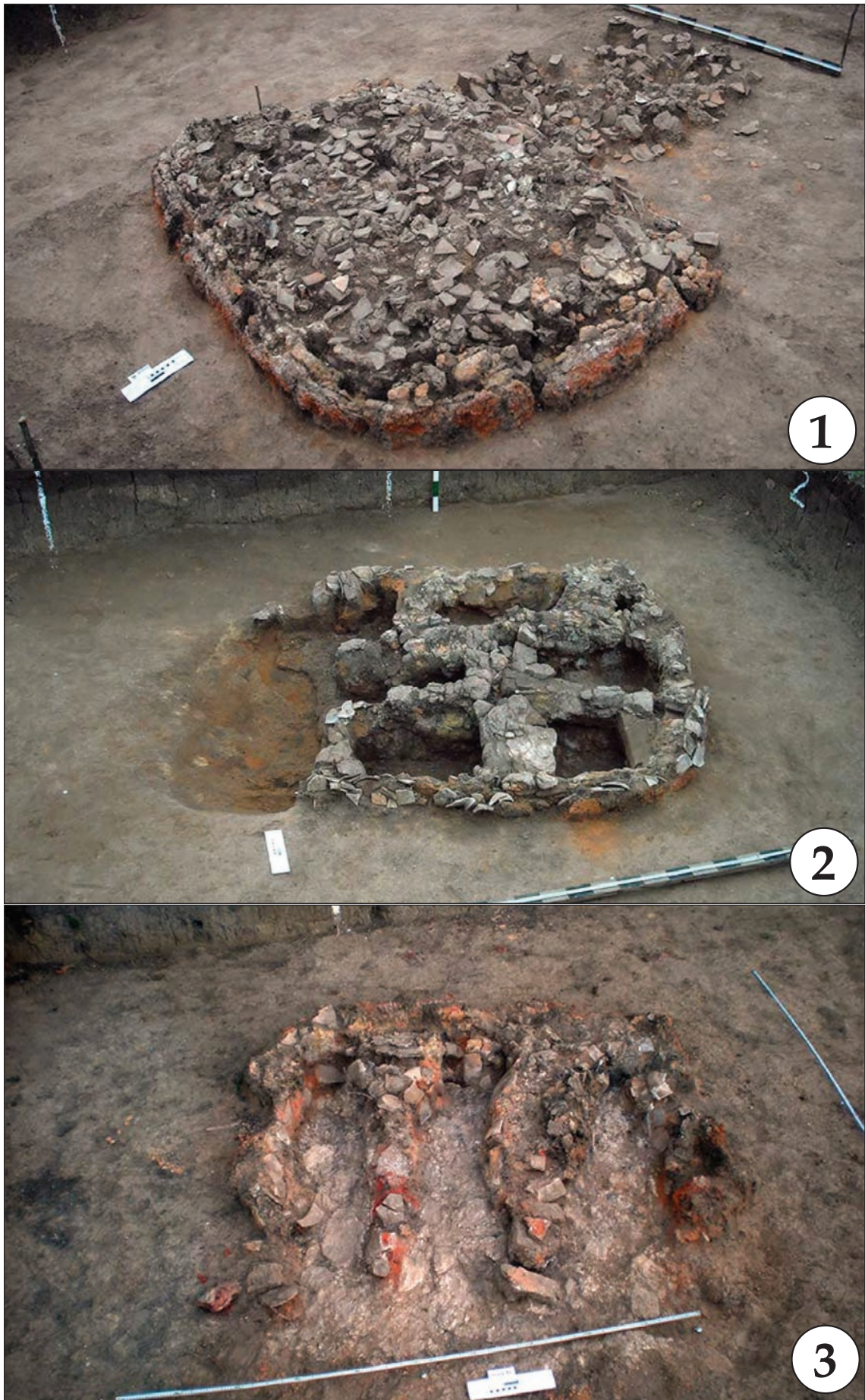
Рис. 3. Тальянки, комплекс «Сім'я гончаря», житлові будівлі: 1 – № 45, 46; 2 – № 47; 3 – № 50; 4 – № 51

Рис. 4. Тальянки, комплекс «Сім'я гончаря», фрагменти обрамлення входу в житлове приміщення будівлі № 45 («одвірок»)

Рис. 5. Тальянки, комплекс «Сім'я гончаря», будівля № 50, нижній ярус, кубки, встановлені у частину великої посудини

260

Рис. 6. Тальянки, комплекс «Сім'я гончаря», горна: 1 – «А»; 2 – «В»; 3 – «D»

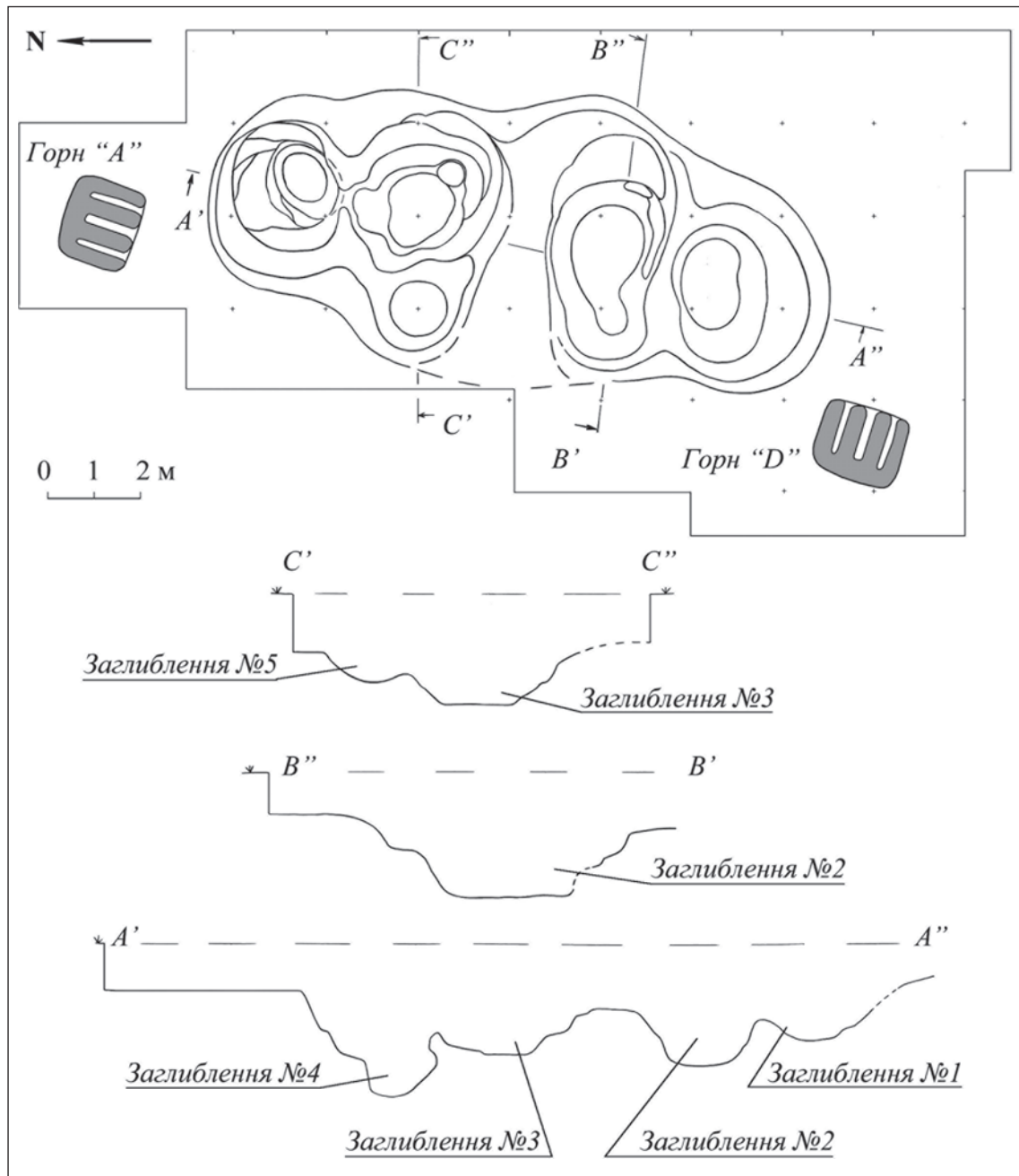

Рис. 7. Тальянки, комплекс «Сім'я гончаря», котлован з горнами «А», «D», план, профілі

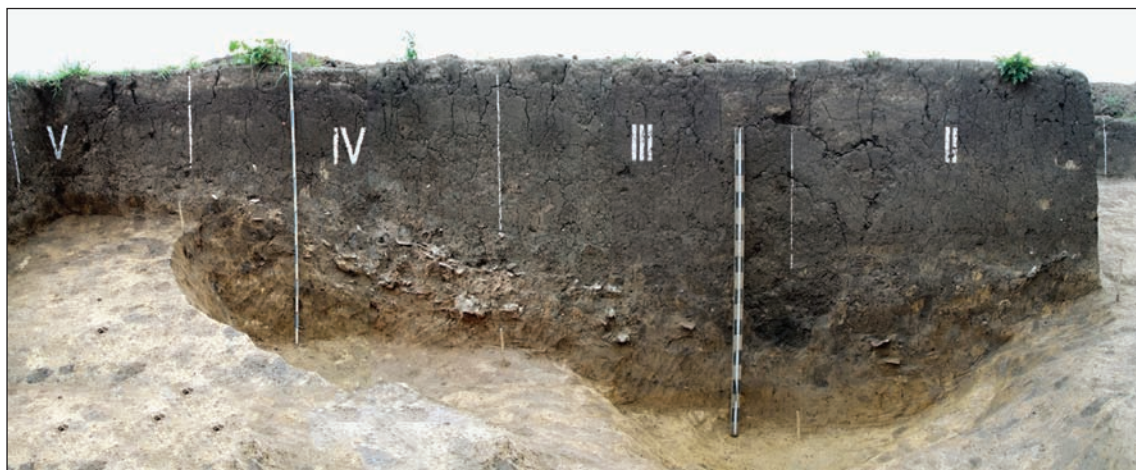

Рис. 8. Тальянки, комплекс «Сім'я гончаря», котлован, заглиблення №№ 3, 4, профіль заповнення

262

Рис. 9. Тальянки, комплекс «Сім'я гончаря», моделі жител: 1 – за площадкою № 51; 2 – котлован, заглиблення № 1